

ХУДУДЛАРНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШДА РЕСУРСЛАР САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Ҳақбердиева Севара Қаҳрамоновна ТДИУ 2 босқич таянч докторанти e-mail:

s.haqberdiyeva@tsue.uz

АННОТАЦИЯ

Мазкур тезисда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш механизмлари илмий жиҳатдан ёритилган. Ресурс салоҳиятининг назарий-тушунчавий асослари, шу жумладан “ресурслар кўргилиги” ҳодисаси ва институционал омилларнинг аҳамияти кўриб чиқилган. Институционал-ҳуқуқий, молиявий-инвестиция, инфратузилма-кластер ва инсон капитали механизмлари таҳлил этилиб, улар Қашқадарё вилояти мисолида амалий жиҳатдан асосланган. Тадқиқот якунида ресурс салоҳиятидан фойдаланишни такомиллаштиришга доир таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ҳудудий ресурс салоҳияти, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, ресурслар кўргилиги, институционал механизм, кластер, Қашқадарё вилояти, инсон капитали.

АННОТАЦИЯ

В данных тезисах научно раскрыты механизмы использования ресурсного потенциала в социально-экономическом развитии регионов. Рассмотрены теоретико-понятийные основы ресурсного потенциала, включая феномен «ресурсного проклятия» и роль институциональных факторов. Проанализированы институционально-правовой, финансово-инвестиционный, инфраструктурно-кластерный механизмы и механизм развития человеческого капитала, обоснованные на примере Кашкадарьинской области. В заключение выработаны предложения по совершенствованию использования ресурсного потенциала.

Ключевые слова: региональный ресурсный потенциал, социально-экономическое развитие, ресурсное проклятие, институциональный механизм, кластер, Кашкадарьинская область, человеческий капитал.

ABSTRACT

This thesis examines the mechanisms for utilizing resource potential in the socio-economic development of regions. It addresses the theoretical and conceptual foundations of regional resource potential, including the “resource curse” phenomenon and the role of institutional factors. The institutional-legal, financial-investment, infrastructure-cluster, and human capital mechanisms are analyzed and substantiated using the example of the Kashkadarya region. The thesis concludes with proposals for improving the use of resource potential.

Keywords: *regional resource potential, socio-economic development, resource curse, institutional mechanism, cluster, Kashkadarya region, human capital.*

Худудларнинг барқарор ва инклюзив ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш ҳозирги босқичда Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган. "Ўзбекистон – 2030" стратегиясида белгиланган мақсадларга эришиш, энг аввало, ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос табиий, инсоний ва ишлаб чиқариш ресурслари салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқаришни тақозо этади¹. Расмий маълумотларга кўра, республика ер ости бойликларининг умумий баҳоланган қиймати 3 триллион АҚШ долларидан ошиб, бу кўрсаткич ҳар бир фуқарога ўртача 78–79 минг доллар захирага тўғри келади, шу билан бирга мамлакат ҳудудининг атиги 20 фоизигина тўлиқ геологик жиҳатдан ўрганилган². Мазкур рақамлар, бир томондан, миллий табиий бойликнинг улканлигини кўрсатса, иккинчи томондан, ушбу салоҳиятдан амалда фойдаланиш даражаси потенциал имкониятларга ҳали тўлиқ мос эмаслигини тасдиқлайди. Айнан шу боис ресурс салоҳиятидан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини илмий асослаш, уларни ҳудудий ривожланиш стратегиялари билан узвий боғлиқ ҳолда такомиллаштириш масаласи ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан долзарб ҳисобланади.

"Ҳудудий ресурс салоҳияти" тушунчаси иқтисодий адабиётларда кенг маънода муайян ҳудудда мавжуд бўлган табиий, меҳнат, ишлаб чиқариш, инфратузилма ва институционал ресурсларнинг йиғиндиси, шунингдек уларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш мақсадларида сафарбар этиш имконияти сифатида талқин қилинади. Ушбу таркибга қуйидаги асосий элементлар киради: табиий-ресурс салоҳияти (фойдали қазилмалар, ер, сув ва иқлим ресурслари); меҳнат ресурслари ва инсон капитали; ишлаб чиқариш-техник салоҳият (асосий фондлар, технологик даража); инфратузилма салоҳияти (транспорт, энергетика, коммуникация тармоқлари); институционал салоҳият (бошқарув сифати, ҳуқуқий муҳит, инвестиция иқлими).

Ресурсларга бой ҳудудларнинг ривожланиш тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатадики, табиий ресурслар мавжудлигининг ўзи иқтисодий ўсишни

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тўғрисида"ги Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – 2023. – 12 сентябрь, 06/23/158/0126-сон.

²Ўзбекистон табиий бойликлари: ҳар бир фуқарога 79 минг долларлик ер ости хазинаси // Zamin.uz. – 2025. – 15 декабрь. – URL: <https://zamin.uz/uzbekiston/176207-ozbekiston-tabiiy-boyliklari-har-bir-fuqaroga-79-ming-dollarlik-er-osti-hazinas.html> (мурожаат санаси: 13.09.2026).

автоматик равишда таъминламайди. Ж.Сакс ва А.Уорнернинг классик тадқиқотларида исботланишича, табиий ресурсларга бой мамлакатлар кўпинча ресурсларга нисбатан камбағал мамлакатларга қараганда пастроқ иқтисодий ўсиш суръатларини намоён этади – бу ҳодиса иқтисодий адабиётларда "ресурслар кўргилиги" (resource curse) номи билан юритилади³. Ушбу парадоксни бартараф этишнинг калити, кўпчилик тадқиқотчилар фикрича, институционал омилларда, яъни мулкчилик ҳуқуқларининг ҳимояланганлиги, давлат бошқарувининг сифати ва ресурслардан олинган даромадларни шаффоф тақсимлаш механизмларида кўрилади⁴. Д.Норт таъкидлаганидек, иқтисодий тизимнинг узоқ муддатли натижадорлиги, авваламбор, расмий ва норасмий институтлар – мулкчилик ҳуқуқи, шартномаларни ижро этиш механизмлари ва давлат бошқаруви сифати билан белгиланади, бу эса ресурсга бой ҳудудлар учун ҳам тўлиқ амал қилади⁵. Бинобарин, ҳудуднинг ресурс салоҳияти нафақат унинг табиий бойлиги миқдори, балки шу бойликдан фойдаланишни ташкил этувчи институционал ва бошқарув механизмларининг сифати билан ҳам белгиланади. Ҳудуднинг ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланиш бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлган бир нечта механизмлар орқали амалга оширилади.

Институционал-ҳуқуқий механизм ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган давлат дастурлари, президент фармон ва қарорлари, солиқ ҳамда божхона имтиёзлари тизимидан иборат бўлиб, у ресурслардан фойдаланишнинг ҳуқуқий чегараларини ва рағбатлантириш шартларини белгилайди.

Молиявий-инвестиция механизми давлат бюджети маблағлари, хорижий тўғридан-тўғри инвестициялар, давлат-хусусий шериклик (ДХШ) шакллари ва халқаро молия институтлари (Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки) кредит линиялари ҳисобидан ресурсга йўналтирилган лойиҳаларни молиялаштиришни таъминлайди.

Инфратузилма ва қайта ишлаш занжири (кластер) механизми хом ашёни жойида чуқур қайта ишлашга йўналтирилган ишлаб чиқариш кластерларини

³Sachs J.D., Warner A.M. Natural Resource Abundance and Economic Growth // NBER Working Paper Series. – Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1995. – No. 5398. – 47 p.

⁴Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. – New York: Crown Business, 2012. – 529 p.

⁵North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.

шакллантириш, транспорт-логистика ва энергетика инфратузилмасини ривожлантиришни ўз ичига олади. М.Портернинг рақобатбардош кластерлар назариясига кўра, ҳудуднинг узоқ муддатли рақобатбардошлиги ҳам ашёни қайта ишламасдан экспорт қилишдан эмас, балки маҳаллий етказиб берувчилар, ишлаб чиқарувчилар ва хизмат кўрсатувчилар ўртасида шаклланадиган ўзаро боғлиқ занжирлар – кластерлар орқали таъминланади⁶. Шу маънода, минерал ёки қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини четга ҳам ҳолда чиқариш ўрнига, уни ҳудуднинг ўзида қайта ишлаш даражасини ошириш қўшимча қиймат яратиш ва иш ўринлари сонини кўпайтиришнинг асосий омилларидан бирига айланади.

Инсон капитали ва меҳнат бозори механизми касбий таълим ва малака ошириш тизимини ресурс тармоқлари эҳтиёжларига мослаштириш, аҳоли бандлигини ошириш ва меҳнат миграциясининг олдини олишга йўналтирилган чоратadbирларни ўз ичига олади.

Юқорида кўрсатилган механизмларнинг амалий намоён бўлишини Қашқадарё вилояти мисолида кузатиш мумкин. Вилоят табиий газ, нефть конденсати ва қурилиш материаллари бўйича республикада муҳим ўринлардан бирига эга бўлиб, минтақа иқтисодиётининг таркибий тузилишида ёқилғи-энергетика ва қазиб олиш саноати муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, 2026 йил сентябрь ойида вилоятнинг Миришкор туманидаги "Патрон" конденсат-газ конида саноат миқёсида қазиб олиш йўлга қўйилди: биргина разведка қудуғи суткасига тахминан 500 минг куб метр табиий газ бериб турибди, конининг умумий захираси эса тахминан 2,5 миллиард куб метр деб баҳоланмоқда⁷. Бундай кичик ва ўрта миқёсдаги конларни жалб этиш республикада сўнгги йилларда газ қазиб олиш ҳажми пасайиб бораётган шароитида минтақавий ёқилғи-энергетика мувозанатини сақлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда.

Расмий статистика маълумотларига кўра, 2026 йил бошига Қашқадарё вилоятининг доимий аҳолиси 3,7 миллион кишидан ошган, вилоятда 30,4 мингдан зиёд корхона ва ташкилот фаолият юритмоқда. Сўнгги ҳисобот даврида вилоятнинг ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажми 6,8 фоизга, шу жумладан саноат ишлаб чиқариши 7,2 фоизга, қурилиш 10,8 фоизга, бозор хизматлари эса 13,6

⁶Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – 855 p.

⁷Қашқадарёда янги "Патрон" газконденсат конида газ қазиб олиш бошланди // Gazeta.uz. – 2026. – 7 сентябрь. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/09/07/patron/>.

фоизга ўсган⁸. Бундан аввалги даврда ҳам ижобий динамика кузатилган: 2023 йилнинг биринчи ярмида вилоят ялпи ҳудудий маҳсулоти 25,9 триллион сўмни ташкил этиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 4,3 фоизга ортган, шу жумладан саноат 6,6 фоизга, қурилиш эса 5,3 фоизга кенгайган⁹.

Институционал-ҳуқуқий механизмнинг амалий кўриниши сифатида 2023 йил 3 февралда қабул қилинган Президент қарорини кўрсатиш мумкин: унга кўра 2023 йил учун вилоят ялпи ҳудудий маҳсулоти 59 триллион сўмдан, саноат ишлаб чиқариши 24 триллион сўмдан, қишлоқ хўжалиги 31,5 триллион сўмдан ортиқ бўлиши, 440 мингдан зиёд киши ёлланма меҳнатга жалб этилиши ва ҳудуд экспорти 325,9 миллион АҚШ доллариға етказилиши белгиланган эди¹⁰. Мазкур ҳужжатда шунингдек хом ашё ва қайта ишлаш занжирини ривожлантиришга йўналтирилган аниқ лойиҳалар ҳам назарда тутилган: жумладан, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш учун 46 та кон объектини аукцион савдолариға қўйиш, дон маҳсулотларини қайта ишлашга йўналтирилган 25 та лойиҳани (жумладан, тегирмон, нон-булка ва ёрма корхоналари) амалга ошириш, 30 минг гектар майдонда анор боғлари барпо этиш ва Косон туманида газлама бўяш корхонасини йўлга қўйиш кўзда тутилган. Шунингдек, Китоб ва Шаҳрисабз туманларида туристик-рекреацион зоналар ташкил этиш, 8 та қишлоқ аҳоли пунктида туризм инфратузилмасини ривожлантириш назарда тутилган бўлиб, бу ҳудуд ресурс салоҳиятини нафақат казиб чиқарувчи саноат, балки табиий-рекреацион ва маданий-тарихий салоҳият орқали ҳам рўёбга чиқариш имкониятини кўрсатади.

Шуни таъкидлаш лозимки, ҳудудий даражадаги бундай чора-тадбирлар мамлакат миқёсидаги барқарор макроиқтисодий муҳит фонида амалга оширилмоқда: Жаҳон банки баҳосига кўра, Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотининг 2025 йилдаги ўсиш суръати 6,2 фоизга етказилиши прогноз

⁸Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Ҳудудлар статистикаси: Қашқадарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати рақамларда // stat.uz. – 2026. – 20 феврал. – URL: <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66972>.

⁹Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Қашқадарё вилоятининг ялпи ҳудудий маҳсулоти қанчага ўсди? // stat.uz. – 2023. – URL: <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/44471>.

¹⁰Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 3 февралдаги ПҚ-44-сон "2023-2025 йилларда Қашқадарё вилоятини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори // lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/6377444>

қилинган, бу эса ҳудудий инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш учун қулай макроиқтисодий шароит яратади¹¹.

Ўтказилган таҳлил бир қатор тизимли муаммоларни аниқлашга имкон беради. Биринчидан, кўплаб ҳудудларда, шу жумладан Қашқадарёда ҳам, хом ашёни чуқур қайта ишлаш даражаси ҳали пастлигича қолмоқда – бу эса қўшимча қийматнинг катта қисмининг ҳудуддан ташқарида яратилишига олиб келади. Иккинчидан, ресурсга бой ҳудудларда инвестициялар кўпроқ қазиб олиш соҳасига йўналтирилиб, инфратузилма ва инсон капиталига қилинадиган сармоялар нисбатан кам эътибор олмақда. Учинчидан, ресурслардан олинадиган даромадларни ҳудуд аҳолиси фаровонлигини оширишга йўналтиришнинг шаффоф ва институционал жиҳатдан мустаҳкам механизмлари ҳали тўлиқ шаклланмаган. Ниҳоят, табиий газ каби қайта тикланмайдиган ресурслар заҳирасининг пасайиб бориши мамлакат миқёсида қайд этилаётган тенденция бўлиб, бу ҳудуд иқтисодиётини диверсификация қилиш заруратини янада долзарблаштиради.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, ресурс салоҳиятидан фойдаланиш механизмларини такомиллаштиришнинг қуйидаги йўналишлари мақсадга мувофиқ ҳисобланади: хом ашёни қайта ишлаш занжирини чуқурлаштиришга йўналтирилган кластерларни давлат-хусусий шериклик асосида шакллантириш; ресурс рентасидан олинадиган даромадларнинг бир қисмини мақсадли равишда ҳудудий инфратузилма ва инсон капитали ривожланишига йўналтирувчи шаффоф молиявий механизмларни жорий этиш; геологик изланиш ишларини кенгайтириш орқали ҳудудлардаги очилмаган ресурс заҳираларини аниқлаш; ҳудудий ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини мониторинг қилишнинг натижавий кўрсаткичларга асосланган тизимини яратиш.

Ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш кўп қиррали жараён бўлиб, у институционал-ҳуқуқий, молиявий-инвестиция, инфратузилма-кластер ва инсон капитали механизмларининг ўзаро уйғун ҳаракатини тақозо этади. Табиий ресурсларнинг мавжудлиги ўз-ўзидан ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминламайди – бунинг учун институтларнинг сифати, бошқарув шаффофлиги ва хом ашёни чуқур қайта ишлашга йўналтирилган узоқ муддатли стратегик ёндашув зарур. Қашқадарё вилояти мисолида кўриб чиқилган амалий тажриба

¹¹World Bank raises forecast for Uzbekistan's GDP growth in 2025 to 6.2% // Gazeta.uz. – 2025. – 9 October. – URL: <https://www.gazeta.uz/en/2025/10/09/wb/>

худудий даражадаги мақсадли давлат дастурлари ресурс салоҳиятини ривожланиш омилига айлантиришнинг муҳим воситаси эканини тасдиқлайди, бироқ бу борада қайта ишлаш даражасини ошириш, инвестицияларни диверсификация қилиш ва ресурс даромадларини тақсимлашнинг институционал механизмларини янада такомиллаштириш давр талаби бўлиб қолмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тўғрисида"ги Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. – 2023. – 12 сентябрь, 06/23/158/0126-сон.
2. Ўзбекистон табиий бойликлари: ҳар бир фуқарога 79 минг долларлик ер ости хазинаси // Zamin.uz. – 2025. – 15 декабрь. – URL: <https://zamin.uz/uzbekiston/176207-ozbekiston-tabiiy-boyliklari-har-bir-fuqaroga-79-ming-dollarlik-er-osti-hazinas.html> (мурожаат санаси: 13.09.2026).
3. Sachs J.D., Warner A.M. Natural Resource Abundance and Economic Growth // NBER Working Paper Series. – Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1995. – No. 5398. – 47 p.
4. Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. – New York: Crown Business, 2012. – 529 p.
5. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.
6. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – 855 p.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 3 февралдаги ПК-44-сон "2023-2025 йилларда Қашқадарё вилоятини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори // lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/6377444> (мурожаат санаси: 13.09.2026).
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Худудлар статистикаси: Қашқадарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати рақамларда // stat.uz. – 2026. – 20 феврал. – URL: <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66972> (мурожаат санаси: 13.09.2026).
9. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Қашқадарё вилоятининг ялпи худудий маҳсулоти қанчага ўсди? // stat.uz. – 2023. – URL: <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/44471> (мурожаат санаси: 13.09.2026).

10. Қашқадарёда янги "Патрон" газконденсат қонида газ қазиб олиш бошланди // Gazeta.uz. – 2026. – 7 сентябрь. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/09/07/patron/> (мурожаат санаси: 13.09.2026).

11. World Bank raises forecast for Uzbekistan's GDP growth in 2025 to 6.2% // Gazeta.uz. – 2025. – 9 October. – URL: <https://www.gazeta.uz/en/2025/10/09/wb/> (дата обращения: 13.09.2026).